

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

Олександр МУЗИЧКО

АРХІВ ПРОФЕСОРА ІВАНА ЛИННИЧЕНКА: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, СКЛАД, ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Джерелознавці вже неодноразово наголошували на великому значенні особових архівних фондів для дослідження різноманітних питань історії¹. Основою для формування низки особових фондів стали архіви істориків. Різноманітні матеріали цих архівів, що викликають найбільший інтерес з боку історіографів, потребують ретельного аналізу в контексті біографії власника архіву, його оточення, розвитку історичної науки та суспільно-політичного життя. В Україні особові архівні фонди представників історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. лише порівняно нещодавно стали широко доступними для дослідників. На сьогодні найбільш повно опрацьовано архіви М. Грушевського та Д. Багалія. Джерелознавчий потенціал особових фондів інших істориків проаналізований недостатньо.

Помітною постаттю серед українських істориків кінця XIX – початку XX ст. був Іван Андрійович Линниченко (1857–1926), вихованець В. Антоновича, спеціаліст з історії середньовічної Галичини. Його педагогічна кар'єра тривала з незначними перервами від кінця 1880-х до середини 1920-х років. Викладаючи на кафедрах російської історії Московського, Новоросійського і Сімферопольського університетів та Одеських вищих жіночих курсів, він пройшов всі щаблі служби – від приват-доцента до ординарного заслуженого професора. В Одесі йому вдалося виховати плеяду здібних науковців, серед яких найбільших успіхів у дослідженні історії досягли М. Слабченко, А. Флоровський, П. Клепатський, С. Аваліані. І. Линниченко сприяв поштовху наукового руху в Одесі на початку XX ст. Зокрема, він був організатором та головою Одеського бібліографічного товариства (1911–1919), активним членом Одеського товариства історії та старожитностей, а також багатьох інших. Паралельно розгорталася наукова кар'єра І. Линниченка, під якої припав на 1894 р., коли він захистив докторську дисертацію та здобув науковий ступінь доктора російської історії. Професор не уникав і громадської діяльності, цікавився художньою літературою, театральним мистецтвом, писав численні публіцистичні статті. Він брав активну участь у роботі різноманітних наукових форумів, зокрема у Франції, Греції, Швейцарії, Німеччині, часто бував у закордонних наукових відрядженнях. Не дивно, що І. Линниченко мав розгалужені наукові зв'язки в Російській імперії та поза її межами. Широка ерудиція забезпечила йому авторитет у наукових колах, а популяризаторські здібності – і серед ширшого кола осіб. Активна діяльність І. Линни-

ченка знайшла відображення в його численних листах, що зберігаються у низці архівів України, Росії, Польщі, а, можливо, й інших країн.

Найбільш рельєфно обставини біографії І. Линниченка відбито в матеріалах його архіву, що привертає увагу своїм обсягом та цінністю зібраних у ньому документів. Однак у досить численній бібліографії праць, присвячених постаті І. Линниченка, відсоток розвідок, автори яких намагалися б максимально повно використати його архів, є незначним². Матеріали інших осіб, що відклалися в його архіві, також привертати увагу лише небагатьох дослідників³. Очевидно, що без ретельного опрацювання зазначених матеріалів реконструкція біографії І. Линниченка та деяких його колег буде неповною. Частина матеріалів архіву викликає інтерес для дослідників загальної історії України, Росії, низки інших країн.

На сьогодні темі, що є предметом нашого дослідження, присвячено лише одну оглядову статтю В. Мірошніченка⁴. Однак автор не переглянув усіх згаданих ним у статті справ, що призвело до окремих помилок. У низці публікацій документи з архіву І. Линниченка використав автор цих рядків⁵. І все ж слід погодитися з думкою відомого кримського історика А. Непомнящего: цінні документи особового фонду І. Линниченка у сімферопольському архіві (як і його архіву загалом. – *О. М.*) все ще чекають на свого дослідника⁶. Метою даної статті є комплексний аналіз джерелознавчого потенціалу архіву І. Линниченка у контексті дослідження його біографії, а також історії України кінця XIX – початку XX ст.

І. Линниченко досить рано захопився колекціонуванням, збиранням картин, гравюр, книг, фотографій. Історик планував заснувати музей історії Одеси, зокрема на основі своєї колекції. Він мав досить солідний капітал, мешкав у Одесі в багатокімнатній квартирі, ніколи не був одружений та не мав дітей. Він сповна віддавався науковій праці і водночас збагачував свою колекцію. Професор намагався стати своєрідним літописцем своєї доби. Він збирав матеріали для біографій видатних сучасників, з багатьма з яких був знайомий особисто. “За мою долгую жизнь я перевидал массу лиц всевозможных профессий, званий, состояний, качеств, талантов. Всякий, попадавший в мой кругозор, оставил в нем свой след, мимолетный, тускнеющий под пеплом времени”, – писав І. Линниченко⁷. На початку 1920-х років він зазначав: “період творчества для меня закончился, настала пора воспоминаний”⁸. Свої спогади він називав цеглинами для зведення будівлі історії⁹. Історик цілком свідомо та послідовно зберігав листування з різними особами. До того ж, ще за часів студентства та пізніше – у 1905 та в 1917 – на початку 1920-х рр. вів щоденникові записи, на основі яких збирався написати розлогі мемуари. Отже, зібрані матеріали І. Линниченко сприймав саме як архів, хоча й не встиг як слід упорядкувати його. Події 1917–1920 рр. вибили життя професора зі звичної колії. До того ж, у 1919 р. він був змушений переїхати з Одеси до Криму.

Джерела свідчать, що майже весь свій архів І. Линниченко залишив у власній квартирі в Одесі. Зокрема, відомий історик С. Боровой згадував, що наприкінці 1920-го – на початку 1921 р. у квартирі І. Линниченка залишалися меблі, бібліотека, архів (у тому числі щоденники й листування)¹⁰. Через своїх учнів він неодноразово намагався дізнатися про долю залише-

них у Одесі архіву, колекції та бібліотеки. Але сподівання професора на швидке повернення до цього міста так і не здійснилися. Нова влада розмістила тут міський архів та Комісію з концентрації й вивчення історико-революційних матеріалів. Бібліотека І. Линниченка була передана спочатку до бібліотеки Новоросійського університету, а згодом – до кількох нових навчальних закладів (Інституту народної освіти, Інституту народного господарства). Колекцію гравюр та картин отримав одеський міський музей.

У 1929 р. архів І. Линниченка було перевезено до новоутвореного міського архіву (сьогодні Державний архів Одеської області), що розмістився в будинку колишньої Бродської синагоги. На його основі сформували “Фонд професора І. Линниченка” (ф. 153). У 1936 р. працівники архіву склали до нього опис, до якого внесли 680 справ. Заголовки та датування справ були подекуди неповними та неточними. Станом на 1970-ті роки 62 справи було втрачено. Однак їхні заголовки дозволяють хоча б приблизно уявити, які саме матеріали входили до них. У 1990 р. було складено новий опис, до якого увійшло 618 одиниць зберігання, у тому числі старий опис. Назви втрачених справ до нового опису не потрапили. На жаль, з 1990 р. втрачено ще чотири справи. Порівняння старого та нового описів приводить до висновку, що укладачі останнього систематизували справи за тематичними рубриками, змінили назви деяких справ. При цьому суттєвого порушення архітектоніки першооснови одеського архіву І. Линниченка не відбулося. Разом із тим, укладачі нового опису також не уникнули деяких неточностей.

Імовірно, у 1920-ті роки незначна частина одеського архіву професора потрапила до відділу рідкісних видань та рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (далі – ВРВР ОДНБ). Тут вони були сформовані у рукописний фонд № 45 (особовий фонд І. Линниченка). Матеріали, а це 62 аркуші, знаходяться в картонній теці. Більша частина тексту документів написана від руки на простих аркушах чи бланках, значно менша – надрукована. Матеріали охоплюють завершальний період перебування І. Линниченка в Одесі – 1910-ті роки. До сьогодні опису документів фонду не складено.

І. Линниченко помер у Сімферополі 9 червня 1926 р. По собі він залишив рукописи праць та інші документи, що здебільшого відбивають його працю та приватне життя у Криму (Ялті, Севастополі та Сімферополі). Згодом їх було передано до Кримського обласного державного архіву (сьогодні – Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДА в АРК), де із цих документів сформовано фонд Р-538 (особовий фонд І. Линниченка). У 1937 р. архівісти склали опис цього фонду, до якого внесли 94 справи.

Іван Линниченко

Деякі справи отримали дещо тенденційні назви (наприклад, “Брюзжание контрреволюционного профессора”), у заголовках низки справ невірно написано прізвища (найпромовистіший приклад – зміна прізвища одного з кореспондентів І. Линниченка, його учня М. Слабченка, на “М. Лобченко”). Кримські архівісти відмовилися від будь-якої внутрішньої рубрикації справ, включених до опису*.

У різноманітному за своїм складом архіві І. Линниченка можна виділити дві основні групи: 1) матеріали, що були безпосереднім результатом діяльності І. Линниченка; 2) матеріали інших осіб та установ, історичні джерела, вирізки з газет, протоколи, зібрані істориком. На жаль, в опису фонду 153 Держархіву Одеської області цей поділ проведено не дуже чітко. Так, у рубриці “Матеріали, що зібрав І. Линниченко” можна натрапити на відбитки його праць або їхні рукописи.

У фондах І. Линниченка в ДА в АРК та Держархіві Одеської області зберігаються, зокрема, паспорти І. Линниченка. Викликає інтерес його фотографія на паспорті кінця 1910-х – початку 1920-х років¹¹, що, на відміну від розтиражованих портретів та фотографій із зображенням професора у середньому віці, є малознаною серед дослідників.

Із зрозумілих причин в особистих архівах рідко зберігаються листи самого фондоутворювача. Архів І. Линниченка не зовсім відповідає цій тенденції. Одеська частина архіву історика, за нашими підрахунками, містить вісім чернеток його листів (двох приватних та шести ділових). Деякі з них є недописаними. Видається, що деякі з цих листів взагалі не було відправлено. Поряд із діловими листами – доповідна записка І. Линниченка до міністра юстиції, в якій окреслено напрямки його наукової діяльності. Записка свідчить про бажання професора обійняти посаду директора головного архіву міністерства юстиції у Москві. Виходячи з мети записки, І. Линниченко наводив назви численних архівів та бібліотек, в яких йому доводилося працювати¹².

Цінними для дослідника є два листи І. Линниченка. Першим за хронологією є лист від 9 травня 1889 р. до новопризначеного президента імператорської Академії наук великого князя Костянтина Костянтиновича¹³, в якому тодішній приват-доцент Московського університету І. Линниченко висловлював упевненість, що за нового президента Академія наук набуде нарешті національного характеру, в ній відбудуться довгоочікувані й надзвичайно потрібні реформи.

Цей лист перегукується з чернеткою вітальної телеграми І. Линниченка з його кримського архіву, що була складена на початку 1920-х років. На той час уже досвідчений професор, член-кореспондент РАН вітав академію з черговим ювілеєм та висловлював надію, що “из-под пепла старой России снова поднимется вечно чистое знамя науки”¹⁴.

Чернетковий варіант листа І. Линниченка від 15 травня 1918 р. до відомого українського історика, міністра освіти уряду Української Держави

* Усі три згадані фонди ніколи не доповнювались документами з інших колекцій чи фондів. На початок 1960-х років інформацію про них було внесено до фундаментального довідкового видання (див.: Личные архивные фонды в хранилищах СССР. – М.: Книга. – Т. 1. – 1962. – С. 403).

М. Василенка відбиває заключний етап життя вченого. І. Линниченко не сприйняв Центральної Ради, негативно ставився до українського національного руху. Однак, подібно до більшості російських та українських лібералів, покладав певні сподівання на режим П. Скоропадського. Симпатизуючи поміркованому М. Василенку, І. Линниченко намагався долучитися до справи організації Української академії наук. Він повідомляв М. Василенку про свою зустріч з М. Грушевським, з яким вони обговорили проекти створення академії, але так і не знайшли спільної мови¹⁵. І. Линниченко так і не відправив цього листа, оскільки зустрівся з М. Василенком особисто. Серед істориків широко знаною є полемічна стаття І. Линниченка, видрукувана 1917 р., яку спрямовано проти поглядів М. Грушевського, відомим є і факт листування між вченими. Але згаданий вище лист засвідчує особисту зустріч учених у 1918 р.

Заслугують на увагу й листи І. Линниченка до відомого кримського історика Арсенія Маркевича¹⁶. Їхнє місцезнаходження пояснюється особливостями стосунків між двома науковцями. Від початку та до 20-х років ХХ ст. між ними існували дружні взаємини. Під час перебування у Криму І. Линниченко певний час жив у помешканні А. Маркевича. Однак наприкінці 1921 – на початку 1922 рр. між ними відбувся різкий конфлікт, спричинений передусім знервованістю І. Линниченка в останні роки життя. На знак повного розриву стосунків А. Маркевич повернув І. Линниченку листи, які той адресував йому протягом 1902–1922 рр.¹⁷ Позаяк до сьогодні персональний архів А. Маркевича не зберігся, саме завдяки цій прикрий для людських взаємин обставині до нас дійшов один з найбільших за обсягом комплекс листів І. Линниченка.

У 1911 р. І. Линниченко оприлюднив бібліографію своїх праць за 1880-ті – 1910-й рр.¹⁸ Листи І. Линниченка до А. Маркевича мають велике значення з точки зору бібліографування його робіт, розпорошених у різних виданнях 1910–1920-х років. Вони є не менш важливими і для розуміння особливостей суспільно-політичних поглядів І. Линниченка. Від 1917 р. ця тема стала провідною в його листах. Так, у листі від 7 жовтня 1917 р. професор зазначав: “Разгром всего государства – вот что меня угнетает и мучит до боли. А разрушено оно потому, что мы никогда не умели соединяться – где двое или трое – там и ссора”¹⁹.

Опоненти І. Линниченка, а слідом за ними – й більшість його біографів, вважали, що брошури історика з критикою концепції М. Грушевського не мали значного поширення. Однак І. Линниченко писав А. Маркевичу, що його брошура “Малороссийский вопрос” була продана за два тижні і згодом з’явилася другим виданням²⁰.

У 1919 р. І. Линниченко зазначав, що А. Маркевич є його єдиним кореспондентом. Тим не менш, у згаданій справі “Листи І. Линниченка до А. Маркевича” знаходиться лист І. Линниченка до іншого кримського друга, історика О. Бертъе-Делагарда, від 20 серпня 1919 р.²¹ В одеській частині архіву І. Линниченка зберігається великий комплекс листів цього вченого. Однак листи І. Линниченка до О. Бертъе-Делагарда, окрім виявленого, в інших архівах відсутні. У цьому листі І. Линниченко повідомляв сумні подробиці свого життя в Одесі протягом літа 1919 р. У ніч з 2 на

3 липня більшовики прийшли в одеську квартиру вченого з метою його арешту. І. Линниченка врятувало лише те, що в ту ніч він був у гостях, де грав у преферанс. Протягом двох місяців професор був змушений переховуватись у різних знайомих. Лише наприкінці серпня, після вступу до Одеси Добровольчої армії, він повернувся додому.

Основу архіву І. Линниченка складають його творчі матеріали. Серед них можна виокремити дві групи: 1) рукописи, коректури та відбитки опублікованих праць; 2) неопубліковані творчі матеріали (статті, нотатки, вірші, рецензії, відгуки, спогади, конспекти лекцій, щоденникові записи). Саме матеріали другої групи мають першорядне значення для джерелознавчих пошуків. У контексті питання про бібліографування праць І. Линниченка важливим є те, що в документах його архіву зберігається низка більш-менш повних та коротких реєстрів його публікацій²². Лише в рукописному варіанті реєстру 1911 р. І. Линниченко навів бібліографічний опис своїх журнальних рецензій, у тому числі анонімних²³.

За нашими підрахунками, в одеському та кримському архівах І. Линниченка зберігаються близько 50-ти його неопублікованих праць (19 у фонді 153, близько 30-ти – у фонді 538 ДА в АРК). Майже всі ці тексти І. Линниченко написав наприкінці 1910-х – на початку 1920-х років. Серед них немає суто наукових робіт. Натомість є багато спогадів про відомих істориків та літераторів, публіцистичні статті, тексти виступів на засіданнях товариств. Певну інформацію про наукові погляди вченого містять лише рецензії на окремі праці його колег, відгуки про їх наукову діяльність загалом. Решта текстів має значення лише для вивчення біографії та світогляду історика. Значна частина цих праць є лише більш-менш повними чернетками, вони не публікувалися. Деякі з них взагалі не були дописані.

Серед неопублікованих відгуків І. Линниченка привертає увагу характеристика діяльності відомого історика М. Рожкова²⁴. Поява цього відгуку була викликана тим, що в 1904 р. М. Рожков був запрошений деякими колегами І. Линниченка, зокрема Є. Щепкіним, на кафедру російської історії Новоросійського університету. Позиція І. Линниченка виявилася безапеляційно жорсткою. Докладно проаналізувавши праці М. Рожкова, він зробив висновок, що його потенційний колега є більше соціологом, аніж істориком, популяризатором та публіцистом і загалом не пройшов належної історичної школи. “Я стою на страже интересов Университета, факультета и студентов. Нашим студентам нужны прошедшие строгую научную школу, способные применять ее на благо преподавания ученые, а не легковесные писатели, готовые открывать слушателям таинственную завесу прошлого”, – резюмував історик²⁵. Відгук було поширено на правах рукопису в кількості 25 примірників. Він свідчить, що хоча І. Линниченко не відносив себе до якогось наукового напрямку чи школи, він був послідовним адептом суто позитивістських досліджень. Водночас він приділяв велику увагу ідейному забарвленню певної доби, ролі особи в історії, закликав обирати дослідницькі теми, що відповідали б запитам сучасного життя. Уже на схилі літ професор назвав себе “ідеалістом-позитивістом” за світоглядом²⁶.

Деякі важливі автобіографічні дані містяться в рукописних статтях-спогадах І. Линниченка про своїх друзів, колег та викладачів²⁷. У недописаному нарисі про професора філософії київського університету св. Володимира А. Козлова І. Линниченко навів цікаві подробиці часів свого студентства: “на втором курсе я был уже вполне “остудентившимся”, воспринял весь тогдашний студентский этикет, от мягкой шляпы и пледа на плечах. Принимал участие в сходках, завтракал иногда в студентской столовой, ходил с товарищами в пивные, где пил плохое киевское пиво завода товарищества, поднимал (впрочем, конечно, как московская баба, которая поднимала, но так и не подняла царь-пушку) мировые вопросы, увлекался драмой, но особенно оперой, пел в университетской церкви и на студенческих концертах, дружил с курсистками только что открытых женских курсов”²⁸. Ці та інші факти суттєво доповнюють ті, що він навів у своїх опублікованих роботах.

У фондї 153 Держархіву Одеської області зберігається найбільша кількість конспектів та тез лекцій професора, які він прочитав у Московському та Новоросійському університетах, на Одеських вищих жіночих курсах (ОВЖК). З них лише деяка частина ввійшла до літографованого видання, що з’явилося у Москві в 1894 р. Значно меншою мірою лекції професора представлені в кримському архіві. Тексти лекцій І. Линниченка є важливим джерелом для дослідження його педагогічних та наукових поглядів. Значна частина даних, наведених у лекціях, не була оприлюднена. Досить жорстко І. Линниченко характеризував В. Ключевського, наукові погляди якого вважав лише красиво оздобленими думками засновників слов’янофільства²⁹. Велику увагу вчений приділяв науковому доробку істориків права. На його думку, праці представників цього напрямку відзначалися догматизмом та схематизацією історичного процесу.

Тексти свідчать про значний інтерес І. Линниченка до методології історичного пізнання та логіки історичного процесу. Чималу увагу він приділяв також питанням праці історика, специфіки його діяльності. У лекціях на ОВЖК він пропагував навіть фанатичне ставлення до історичних студій: “Науке требуется всего человека – это монашеский орден с очень продолжительным новициатом и с обетами отречения”³⁰. Наприкінці життя вчений створив своєрідний кодекс правил історичної критики, що складався з 11-ти пунктів. Він, зокрема, радив не вірити очевидцям, шанувати авторитети, але водночас не вірити їм беззастережно, в усіх сумнівних випадках звертатися до фахівців, пам’ятати про багатогранність фактів, проте не підходити до них із заздалегідь обраною теорією, не вважати стару думку поганою лише тому, що вона стара тощо³¹. Загалом теорію він порівнював з вірою. При цьому у програмах лекцій історик рекомендував студентам, серед іншого, також праці своїх ідеологічних та наукових опонентів, передусім М. Грушевського та М. Слабченка³². Серед кримських матеріалів І. Линниченка зберігаються й кілька десятків аркушів його московських та одеських конспектів. Найбільшу увагу привертає уривок лекції від 1893 р., де історик розмірковував над одвічним питанням – “чи є історія наукою?”. Він наголошував, що історія або взагалі не є наукою, або

є найбільш загальною з наук, адже включає в себе всі сфери вивчення людини, а також визнавав, що пізнання законів минулого не є можливим³³.

Серед наративних джерел в архіві І. Линниченка провідне місце посідають численні щоденникові записи 1917 – початку 1920-х років³⁴. Їм притаманний доволі хаотичний характер, на відміну, скажімо, від “Щоденника” О. Кістяківського. Більш систематизованими є одеські записи. Попри це, за глибиною та відвертістю думок, кількістю охоплених персонажів та подій щоденникові записи І. Линниченка можна віднести до видатних пам’яток мемуарної літератури. Особливо важливі вони для вивчення подій в Одесі у 1917–1919 рр., адже аналогічних джерел про цей період майже не залишилося. Загальна тональність щоденникових записів І. Линниченка нагадує “Окаянные дни” І. Буніна. Записи І. Линниченка переважно не містять якихось сенсаційних, невідомих фактів суспільно-політичної історії. Не належачи до будь-якої партії, більше занурений у культурні та історіографічні проекти, І. Линниченко здебільшого дослухався до чуток та сприймав газетну інформацію. Попри максимальний суб’єктивізм записів, вони є надзвичайно важливими для характеристики настроїв представників інтелігенції, що різко відкинули як більшовистську, так і національну українську революції. Зокрема, записи розкривають закулісну, приховану сторону історії Новоросійського університету, що є відомою лише в загальних рисах.

Записи професора містять чимало цікавої інформації про життя в цю буремну добу деяких відомих російських, українських, грузинських учених, з якими перетинався в цей період І. Линниченко: М. Слабченка, П. Клепатського, Б. Ляпунова, К. Сапежка, С. Аваліані та інших. Так, в одному із записів за 1919 р. йдеться про візит до І. Линниченка дружини його учня М. Слабченка. Вона просила допомогти її чоловікові, якого заарештували денікінці. І. Линниченко дав їй листа до градоначальника, в якому запевняв, що його учень є цілковито “русской ориентации”³⁵.

Як і більшість авторів подібних текстів, І. Линниченко неодноразово замислювався над призначенням та змістом своїх записів. Він зазначав, що “дневник – это единственное, что можно писать в наше тревожное время. О научных исследованиях и речи быть не может – на это способен лишь Ляпунов, который способен забывать обо всем. Воспоминания – и для них необходимо душевное спокойствие – ведь это работа творческая. Дневник – фотография, воспоминания – картина”³⁶. До своїх записів він ставився доволі серйозно – як до потенційного історичного джерела. Тому й неодноразово картав себе за недосконалу манеру їх ведення: “Нет у меня терпения записывать все, что я хотел бы записать – те маленькие черточки, что не попадают в газеты, закулисный факт, не ставший общим достоянием... Капризность моих писаний – о событиях большей важности или очень мало, или ничего, а о мелочах целые страницы. Вероятно, это результат моей нелюбви к обязательному, подневольному, – я, как барон, имею свои фантазии... события опять пошли таким темпом, что положительно не хватает времени их записывать. Или приходится вести сухую хронологическую летопись”³⁷.

Значна частина записів І. Линниченка дає уявлення про стиль його життя та душевний стан. Так, у 1918 р. він писав: “сегодня опять день архиутомительный. Кто только не был у меня – Лазурский, Доброклонский..., Рандич, Лазач с детьми, Соболев с Мессом, депутация от учительского союза. Просят прочесть о Тургеневе в субботу, но я читаю в Библиографическом обществе. Может быть, удастся прочесть вступительное слово до 7 часов”. Бурхливі події та швидкий темп життя посилювали душевну кризу професора: “Разнуздилось человечество. Где сколько-нибудь тихий уголок, где можно хоть замереть немного, засыпать спокойно? Будь я молод, доехал бы до необитаемого острова, прожил бы хоть несколько лет спокойно. Набрался бы сил, восстановил истрепанные нервы. Ведь и пророк готовился в пустыне, собираясь с духом и мыслями”³⁸. Все більше давалася ознака самотності, яку він все частіше сприймав не як благо, а як нещастя.

Щоденникові записи містять важливі дані для характеристики суспільно-політичних поглядів та світогляду професора. Так, у 1918 р. він записував: “Я никогда не был монархистом, т. е. сторонником единственной бесконтрольной власти, но кадеты не понимают, что какая-нибудь власть нужна, и что они ведут государство к безвластию полному, анархизму”³⁹. У 1919 р. історик надрукував в “Одесских новостях” досить прихильну статтю про П. Мілюкова⁴⁰. Водночас у щоденнику він дав волю негативним почуттям до цієї людини⁴¹. Таким чином, він все ж таки порушив свій моральний імператив: бути до кінця прямодушним.

Незважаючи на різкість більшості оцінок, І. Линниченко влучно підмітив деякі важливі недоліки правління Центральної Ради та П. Скоропадського, а також основи й сутність більшовизму⁴². Зрештою, радикалізм доби все ж таки вивів І. Линниченка з душевної рівноваги. Текст записів підтверджує думку деяких сучасників науковця, які відзначали “поправління” його поглядів⁴³. Найяскравіше свідчать про це численні юдофобські випадки на сторінках його записів. Традиційно для правих він звинувачував євреїв у генезі більшовизму. На подібні думки натрапляємо також у листах І. Линниченка до А. Маркевича.

Корінний киянин І. Линниченко не сприйняв українського національного руху, залишився “руським”. У записах він неодноразово в іронічній манері розмірковував над цією насправді далеко не простою колізією свого життя: “Остается и мне объявить себя украинцем. И фамилия малорусская, и происхождение тоже – отец чистый малоросс, мать на ½ (бабушка Балабуха), диссертации мои переведены на галицкую мову, писал по истории южной Руси. Говорит по малоросски умею, та ще й пісні наські знаю. Если не в гетьманы, то в генеральные войсковые писари могут выбрать”⁴⁴. В одному з пізніших документів, пригадавши епізод з часів юнацтва, він простежив своєрідну еволюцію своїх національних поглядів: “Однажды высокопоставленное лицо спросило меня – хохол? Я ответил – Киевлянин. Теперь бы сказал – я Русский. Кацап, хохол – бранные клички”⁴⁵. На нашу думку, подібні думки відображають складну боротьбу, що відбувалася в душі І. Линниченка, попри всю різкість та однозначність його заяв

на адресу українського національного руху і навіть української культури загалом.

Частині нотаток І. Линниченка притаманний не щоденниковий, а скоріше, мемуарний характер. В Одесі та в Криму він приділяв значну увагу збиранню інформації про своїх предків, записував власні спогади про них. Природно, що провідне місце в його записах посідали постаті батька та матері. Вже на схилі років І. Линниченко зазначав, що він дещо завинив перед батьками, які надали йому всі необхідні матеріальні блага, забезпечили незалежність від примхливих обставин долі, проте, будучи менш забезпеченим, він, мабуть, міг би зробити в науці значно більше, адже “нужда подгоняет, но она же и обессиливает. В силу обеспеченности иногда слишком долго ждешь вдохновения, а года проходят, лучшие года”⁴⁶. Важливого значення він надавав постаті свого діда, професора богослов'я університету св. Володимира І. Скворцова. Імовірно, вважав, що від батька він успадкував схильність до спогадів, а від діда – інтерес до філософських та релігійних питань⁴⁷.

Як уже зазначалося, джерелознавча цінність архіву І. Линниченка вимірюється не лише наявністю документів, що безпосередньо відбивають діяльність професора. Велику частку всіх трьох частин архіву І. Линниченка складають матеріали інших осіб та установ. Цілковито з таких матеріалів складається його фонд у ВРВР ОДНБ, найменше їх знаходиться у фонді 538 ДА в АРК. Ці документи можна класифікувати таким чином: 1) акто-ві (протоколи Ради Новоросійського університету та СКВУЗу, одеського бібліографічного товариства, статuti та звіти, офіційні запрошення на засідання різних товариств, давні акти та грамоти); 2) наративні (мемуари інших осіб, уривки з давніх літописів); 3) творчі матеріали інших осіб (конспекти, рукописи та примірники опублікованих робіт); 4) епістолярні (приватні та ділові листи); 5) матеріали преси (листівки, вирізки з газет тощо).

Хронологічно діапазон цих матеріалів є дуже широким: від XV ст. до 1910-х років. Нижня межа зумовлена специфікою наукових зацікавлень І. Линниченка. У фонді 153 Держархіву Одеської області у доволі значній кількості відклались оригінали та копії актів, що відбивають соціально-правовий та економічний розвиток України (переважно Галичини) у XV–XVIII ст. Більшість цих матеріалів відомі фахівцям. Проте деякі, напевно, є унікальними.

На масові (у сенсі наявності багатьох тотожних примірників) та унікальні джерела можна поділити матеріали кінця XIX – початку XX ст. До масових слід віднести більшість протоколів, афіш та листівок, газетних вирізок, примірників друкованих праць колег І. Линниченка. Здебільшого це “уламки” його колекції та бібліотеки. Натомість унікальний характер мають, по-перше, неопубліковані творчі матеріали і мемуари, по-друге, листування.

Серед матеріалів першої групи відзначимо рукопис П. Іскри “Борьба старого порядка управления в Малороссии с возрастающим влиянием Москвы с 1657 до 1668 года” (1873) та конспекти лекцій з курсу “Обзор источников и пособий при занятиях русской истории” колеги та дру-

га І. Линниченка Г. Перетятковича (1840–1908). Останні внесено в опис фонду 153 Держархіву Одеської області як лекції І. Линниченка, однак вивчення хронології їх складання (1886–1908) дозволяють зробити висновок, що вони належать саме Г. Перетятковичу, який у ці роки читав цей спецкурс. До архіву І. Линниченка конспекти потрапили після смерті його товариша, коли цей спецкурс на деякий час перейшов до нього⁴⁸.

Серед мемуарних джерел найбільший інтерес викликають спогади не-встановленого чиновника Добровольчої армії, а також студентів одеського Рішельєвського ліцею⁴⁹. Останні І. Линниченко зібрав у ході підготовки до написання історії цього навчального закладу з нагоди 100-річчя з дня його заснування. Цей задум він так і не реалізував, проте цінність спогадів на сьогодні не зменшилася. В них відбито побутову сторону життя студентів закладу, наведено характеристики провідних викладачів (зокрема, історика, майбутнього професора М. Смирнова). Однак, на жаль, це джерело залишилося невідомим сучасним дослідникам історії Рішельєвського ліцею⁵⁰.

Найчисельнішою групою документів серед матеріалів інших осіб у всіх трьох частинах архіву І. Линниченка є листи, переважно приватні. Серед них можна виокремити такі групи: 1) листи до І. Линниченка від його родичів (батька, матері, сестер) чи до них від третіх осіб (листи до батька). Наявність таких, хоча й нечисленних, листів надає архіву І. Линниченка рис родинного архіву; 2) листи від колег-істориків; 3) листи від діячів інших галузей науки, а також мистецтва; 4) листи від друзів та знайомих, не пов'язаних зі світом науки та мистецтва. На жаль, упорядкування листів до І. Линниченка є “найслабшим місцем” наявних архівних описів: деякі суто приватні листи позначені як ділові, подекуди не зазначено авторів листів або є помилки в написанні імен та прізвищ.

Листи до І. Линниченка є найважливішим джерелом для встановлення кола його приватних та ділових зв'язків, а також для дослідження біографій його друзів і знайомих. Наприклад, з листів представників родини Курис, відомої в Одесі своїм меценатством, можна дізнатися про дуже тісні дружні взаємини між ними та професором⁵¹. Останній часто гостював на дачі Курисів, користувався книгами та документами з їх родинної бібліотеки та архіву. Серед листів колег-науковців вирізняються листи таких відомих літературознавців, як Ф. Корш, М. Гершензон, В. Лазурський, О. Веселовський⁵². Найінформативнішими серед них є листи двох останніх – близьких друзів професора. О. Веселовський писав І. Линниченку, зокрема, таке: “Ваши строки, – стихи и проза, – жгутся, волнуют, щемят, расправляют тоску. Откликаюсь на них, сочувствую, испытываю такое же состояние духа...”⁵³. Заслуговує на увагу лист до І. Линниченка відомого українського етнографа Х. Ящуржинського, в якому він розповідав про обставини свого життя в середині 1910-х років⁵⁴. Лист, написаний одночасно українською та російською мовами, відрізняється дружнім тоном і засвідчує контакти І. Линниченка з українофілами. Він підтверджує, що “український компонент” біографії та свідомості І. Линниченка не слід розглядати так однозначно, як це робили подеколи деякі сучасники професора та сьогоднішні дослідники.

Значну цінність становлять листи від істориків. На жаль, серед втрачених позначено листи західноєвропейських істориків. Проте в архіві І. Линниченка збереглися листи як знаних (М. Грушевський, О. Шахматов, В. Іконников, А. Петрушевич, М. Любавський, О. Лаппо-Данилевський, М. Слабченко, В. Семевський, В. Хвойка)⁵⁵, так і менш відомих (Ф. Аристов, Т. Максимович, А. Маркевич, О. Бертъе-Делагард, В. Пархоменко)⁵⁶ представників історичної науки. Співвідношення листів представників цих двох умовних груп в одеській та кримській частинах архіву І. Линниченка ілюструє специфіку різних етапів життя історика. Якщо в одеській частині архіву листи представників першої групи є дуже численними, то у кримській – їх мінімум. До певної міри (слід взяти до уваги передусім складні обставини кінця 1910-х – початку 1920-х років, смерть багатьох колег І. Линниченка) ця обставина відображає затухання творчої активності науковця та водночас процес “забування” про нього в науковому світі. Листи “другопланових” істориків, діяльність яких мало задокументована, дозволяють виявити додаткові факти їх біографії, а часом і взагалі повернути цих людей з історіографічного “небуття”⁵⁷.

Значну джерелознавчу цінність мають листи О. Шахматова, В. Іконникова, М. Слабченка та О. Бертъе-Делагарда⁵⁸. З цими особами в І. Линниченка склалися найбільш довірливі взаємини, що зумовило досить відвертий характер їх листів. У листах знайшли відбиття суспільно-політичні погляди цих осіб, містяться відомості про їх побут та наукову діяльність. Так, у листі від 8 грудня 1917 р. О. Шахматов писав: “совершенно подавлен тем, что приходится переживать. Позорная гибель России свершилась. Спасения не вижу ниоткуда. Но более тяжело сдаваться без борьбы, между тем, именно в таком положении нахожусь я, благодаря тому, что в публичной деятельности могу принимать по своим дарованиям только пассивное участие. Шлю проклятия и Раде, и Викжелю. Положение Рады оказалось выиграшным, но, положив руку на сердце, в ее торжестве над безумными большевиками я не вижу какой-либо пользы для России”⁵⁹. У листі від 22 червня 1919 р. О. Шахматов повідомляв про важкі обставини свого життя в умовах воєнної розрухи⁶⁰. Подібні настрої висловлював у своїх листах О. Бертъе-Делагард.

Натомість виключно науковим питанням присвячено листи професора київського університету св. Володимира В. Іконникова. Історики обмінювалися бібліографічною інформацією, науковими та педагогічними планами.

Загалом документи архіву І. Линниченка, що сьогодні зберігаються у трьох архівних установах, відрізняються певною спорідненістю, що зумовлена особливостями діяльності фондоутворювача. Це дозволяє твердити про існування своєрідного джерелознавчого явища – “архів І. Линниченка”. Дослідження документів цього архіву в поєднанні з іншими джерелами відкриває великі перспективи для створення повноцінної наукової біографії І. Линниченка, однієї з найбільш неоднозначних постатей української історіографії. Не менш важливі відомості містять документи архіву для дослідження суспільно-політичних та культурних процесів у Східній Європі наприкінці XIX – на початку XX ст. Частина архіву може бути використана медієвістами та дослідниками історії України XVIII ст. На

часі – складання нових описів фондів, до яких входить архів І. Линниченка. Нові описи мають точніше відбивати джерелознавчий потенціал одного з найповніших особових архівів, що належав відомому українському історичному кінця XIX – початку XX ст.

¹ *Дмитриев С. С.* Личные архивные фонды. Виды и значение их исторических источников // Вопросы архивоведения. – 1965. – № 3. – С. 35–48; *Колосова Э. В.* Личные фонды историков и историография // Советские архивы. – 1971. – № 5. – С. 20–27.

² *Толочко О. О.* Дві не зовсім академічні дискусії: І. А. Линниченко, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський // Український археографічний щорічник: Нова серія. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 92–103; *Непомнящий А. А.* И. А. Линниченко: неизвестные страницы биографии известного историка // *Непомнящий А. А.* Подвижники кривоветедення. – Симферополь, 2006. – С. 169–187; *Непомнящий А. А.* И. А. Линниченко и изучение Крыма в конце XIX – первой трети XX века // Проблемы славяноведения. Сборник научных статей и материалов / Брянский гос. пед. ун-т, Центр славяноведения. – Брянск, 2000. – Вип. 1. – С. 94–102.

³ Див. поодинокі приклади ретельного студіювання документів з особових фондів І. Линниченка у Держархіві Одеської області: *Хмарський В. М.* Листування Івана Линниченка та Михайла Грушевського // Український історик. Журнал українського історичного товариства. – Нью-Йорк. – К. – Л. – Торонто. – Париж, 2002. – Т. XXXIX. – Ч. 1–4. – С. 538–547; *Хмарський В. М., Білоусова Л. В.* М. С. Грушевський та одеські науковці // Архіви України. – 1996. – № 1–3. – С. 61–69; *Избаш Т. А.* А. Л. Бертье-Делагард: последние годы жизни // Записки исторического факультета ОДУ им. И. И. Мечникова. – Вип. 1. – Одесса, 1995. – С. 117–125.

⁴ *Мирошниченко В. А.* И. А. Линниченко: к изучению крымского периода жизни историка (по материалам Государственного архива Автономной Республики Крым) // Праці Державного архіву Одеської області. – Т. 4. – Одеса, 2001. – С. 278–281.

⁵ Див.: *Музичко О. Є.* Педагогічна діяльність професора І. Линниченка в Одесі наприкінці XIX – на початку XX ст.: етапи, особливості, значення // Південний Захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – 2007. – Вип. 4. – С. 167–190; *Музичко О. Є.* Археологічні студії професора І. А. Линниченка наприкінці XIX – на початку XX ст. // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Вип. 2. – Одеса, 2008. – С. 26–36.

⁶ *Непомнящий А. А.* Арсеній Маркевич: страницы истории крымского краеведения. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. – С. 139.

⁷ Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДА в АРК), ф. 538, оп. 1, спр. 16, арк. 270.

⁸ Там само, спр. 13, арк. 10

⁹ Там само, спр. 7, арк. 17.

¹⁰ *Боровой С.* Воспоминания. – М.: Иерусалим, 1993. – С. 96.

¹¹ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 66, арк. 32.

¹² Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 88.

¹³ Там само, спр. 195, 1 арк.

¹⁴ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 16, арк. 70.

¹⁵ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 202, арк. 5.

¹⁶ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 87.

- ¹⁷ *Непомнящий А. А.* Арсений Маркевич: страницы истории крымского краеведения. – Симферополь: Бизнес-Информ, 2005. – С. 137.
- ¹⁸ Словарь членов Общества любителей Российской словесности при Императорском Московском университете. – М., 1911. – С. 167–169.
- ¹⁹ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 87, арк. 60–61.
- ²⁰ Там само, арк. 64, 70.
- ²¹ Там само, арк. 92.
- ²² Там само, ф. 538, оп. 1, спр. 58, 5 арк.; Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 17, 2 арк.
- ²³ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 18, арк. 6.
- ²⁴ Там само, спр. 68, арк. 51.
- ²⁵ Там само, арк. 49.
- ²⁶ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 66, арк. 48.
- ²⁷ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 56, 4 арк.; спр. 71, 12 арк.; спр. 76, 12 арк.; ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 55, 31 арк.; спр. 54, 35 арк.
- ²⁸ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 44, арк. 1.
- ²⁹ Там само, спр. 177, арк. 48.
- ³⁰ Там само, спр. 141, арк. 25.
- ³¹ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 62, арк. 12.
- ³² Там само, арк. 73.
- ³³ Там само, спр. 18, арк. 23.
- ³⁴ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 6, 7, 8, 9, 89, 139–142; ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 16, 22, 33, 60, 61, 71, 89, 90, 91.
- ³⁵ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 6, арк. 11.
- ³⁶ Там само, спр. 7, арк. 9.
- ³⁷ Там само, спр. 8, арк. 4–5, 10.
- ³⁸ Там само, спр. 9, арк. 8.
- ³⁹ Там само, спр. 7, арк. 7.
- ⁴⁰ Одеський листок. – 1919. – 20 января.
- ⁴¹ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 6, арк. 29.
- ⁴² *Музичко О.* Гетьманат П. Скоропадського у візії професора Новоросійського університету Івана Линниченка // Революції в Україні ХХ–ХХІ ст.: співзвуччя епох. – Одеса, 2008. – С. 64–68.
- ⁴³ *Боровой С.* Воспоминания. – С. 96; Листи А. Флоровського до В. Галяса // Василь Терентійович Галяс (біографічні матеріали до 85-річчя з дня народження) / Упорядник В. М. Хмарський. – Одеса: Гермес, 2006. – С. 40.
- ⁴⁴ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 7, арк. 37.
- ⁴⁵ ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 6, арк. 3.
- ⁴⁶ Там само, спр. 61, арк. 31.
- ⁴⁷ Там само, арк. 34.
- ⁴⁸ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 492, 173.
- ⁴⁹ Там само, спр. 569, 129 арк. (“Дневник”); спр. 510, 163 арк. (“Воспоминания студентов”).
- ⁵⁰ *Ковальов С. А.* До характеристики викладацької та наукової діяльності М. П. Смирнова в Рішельєвському ліцеї // Записки історичного факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова. – Вип. 12. – Одеса, 2002. – С. 446–450.
- ⁵¹ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 336.
- ⁵² Там само, спр. 328, 279, 339, 49.
- ⁵³ Там само, спр. 271, 49.
- ⁵⁴ Там само, спр. 254, арк. 1–11.

⁵⁵ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 457, 458 (О. Шахматова); спр. 341, 10 арк. (О. Лаппо-Данилевського); спр. 450, арк. 7–8 (листи В. Хвойки від 1901, 1902, 1912 рр.); спр. 451, 8 арк. (листи В. Хвойки за 1901–1908 рр.); 401–402 (В. Семевського); ДА в АРК, ф. 538, оп. 1, спр. 86, арк. 61–64 (В. Пархоменка); спр. 82, 70 арк. (М. Слабченка).

⁵⁶ ВРВР ОДНБ, ф. 45, к. 1, спр. 743-ІІ, арк. 1–51 (листи Т. Максимовича, Ф. Арістова, М. Любавського, А. Флоровського та інших).

⁵⁷ Муzychko O. S. Історик Одеси Д. Г. Атлас: нові риси до незавершеного історіографічного портрету // Лукомор'я: науковий журнал. – Вип. 1. – Одеса, 2007. – С. 294–302.

⁵⁸ Див., зокрема: Муzychko O. Листи Михайла Слабченка до Івана Линниченка // Київська старовина. – 2007. – № 2 (березень–квітень). – С. 130–146.

⁵⁹ Держархів Одеської області, ф. 153, оп. 1, спр. 458, арк. 1.

⁶⁰ ВРВР ОДНБ, ф. 45, к. 1, спр. 743-ІІ, арк. 39.

Muzychko O.

Archives of Ivan Lynnychenko, Professor: Formation, Composition, Information Capacities

The article deals with the personal archives of Ivan Lynnychenko, a well-known Ukrainian historian (end of XIX – beginning of XX century). He was one of the most ambiguous figures of Ukrainian historiography. The author conducts an analysis of the archival sources from the State Archives in Autonomous Republic of Crimea, the State Archives of Odesa Oblast, Department of Rare Editions and Manuscripts of Odesa State Scientific Library named after Gorkyi.